

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 4 • Aralık 2021 • 221-229
Issue: 4 • December 2021 • 221-229

Acıdan Erdeme Yolculuk: Travma Sonrası Gelişim Psikolojisi ve Din

Doğan, M. (2020). *Acıdan erdeme yolculuk: Travma sonrası gelişim psikolojisi ve din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları (279 s.)

Doğan, M. (2020). *Journey from pain to virtue: Post-traumatic developmental psychology and religion*. İstanbul: Çamlıca Publishing (279 p.)
ISBN: 978-975-8646-96-8

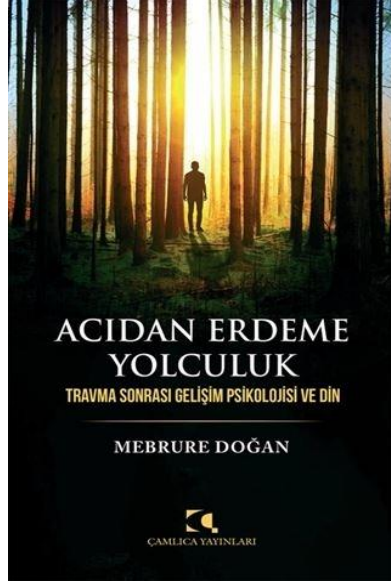
Deniz Koç

Yüksek Lisans Öğrencisi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: deniz.psklg.96@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-8759-837X
Erzincan / Türkiye

MA Student
Erzincan Binali Yıldırım University
Institute of Social Sciences
E-mail: deniz.psklg.96@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-8759-837X
Erzincan / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 08 Mayıs 2021 • 08 May 2021
Kabul Tarihi • Accepted 11 Kasım 2021 • 11 November 2021

Ö z e t

Din psikolojisi bağlamında dinin travmatik deneyimlerle ilişkisini ele alan bu eser, şehit yakını ve gaziler örneklemini kullanarak yapılan ampirik bir çalışmadır. Dinin rolünü, travma sonrası etkisini ve gelişimini analiz eden eserin incelendiği bu çalışmada, öncelikle yazarın biyografisine yer verilmiş ardından kitabın yazım öncesi araştırma sürecinden bahsedilmiştir. Daha sonra temel başlıkları esas alınarak değerlendirilen bu çalışmada, yazarın araştırma süreciyle ilgili görüşlerine yer verilmiş ve öz değerlendirmelerde bulunulmuştur.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Travma • Din • Travma sonrası gelişim

A b s t r a c t

This book, which deals with the relationship between religion and traumatic experiences in the context of the psychology of religion, is an empirical study using the sample of relatives of martyrs and veterans. In this study, which analyzes the role of religion, its post-traumatic effects and its development, firstly the author's biography is given and then the pre-writing research process of the book is mentioned. In this study, which was then evaluated on the basis of its main titles, the author's views on the research process were included and self-evaluations were made.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Trauma • Religion
Post-traumatic development

1993 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olan Mebrure Doğan, 1994-2015 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli kademelerinde öğretmen olarak görev yapmıştır. Bu süreç içerisinde 1997 yılında, Uludağ Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında “Duanın psikolojik ve psikoterapik etkileri” adlı teziyle yüksek lisansını, 2014 yılında ise Atatürk Üniversitesinde “Dindarlık, sabır ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkiler” adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır. 2015 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde Din Psikolojisi Bilim Dalında doktor öğretim üyesi olarak göreve başlayan Doğan, 2020 yılından beri aynı üniversitede doçent olarak görevini sürdürmektedir. Akademik görevlerinin yanında 2018’de bölüm başkanlığı, 2018-2019 yılları arası ana bilim dalı başkanlığı, 2015-2017 yılları arasında da dekan yardımcılığı idari görevlerini yürütmüştür. Doğan; Dua ve Psikolojik Etkileri, Sabır Psikolojisi-Pozitif Psikoloji Bağlamında Bir Araştırma ve Acıdan Erdeme Yolculuk-Travma Sonrası Gelişim Psikolojisi adlı 3 kitap yazmış, 5 kitapta bölüm yazarlığı yapmıştır. Ayrıca yazarın, ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış 9 makalesi ile çeşitli kongrelerde sunduğu 11 bildirisini bulunmaktadır. Bununla birlikte daha çok dinî hayatın insan psikolojisine etkileri üzerine çalışan Doğan, 25’i aşkın bilimsel dergide de hakemlik yapmıştır.

Yazar, Afyon Kocatepe Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen proje kapsamında iki yıl süren bir araştırma gerçekleştirmiş ve 50 ev ziyareti yaparak; şehit aileleri ve gaziler olmak üzere toplam 159 kişiyle görüşmüştür. Çalışma sonucunda elde ettiği bilimsel verileri 2020 yılında "Acıdan Erdeme Yolculuk" adıyla kitap haline getirerek okuyucuların beğenisine sunmuştur. Yazar, şehit yakınları ve gazilerin travma yaşadıkları için hassas gruplar olduğunu ve onları rahatsız edecek herhangi bir durumdan uzak durmak gerektiğini vurgulamış; etik açıdan gerekli izinleri alarak araştırmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Kitap; giriş bölümü, iki ana bölüm, üç başlık ve 17 alt başlıktan oluşmaktadır. İlk bölüm, kavramsal çerçeve içerisinde araştırmanın özünü oluşturan terimlerin teorik açıklamalarını; ikinci bölüm ise teorik yapıdan büyük ölçüde ayrılarak araştırmanın yöntem ve bulgularını içermektedir. Bölüm başlıklarına bakıldığında kitabın genel anlamda bütünselliği sağlamayı amaçladığı görülmektedir.

Giriş kısmında (ss. 15-48) çalışmanın konusu ve amacı belirtilmiş, ilgili literatürden bahsedilmiştir. Araştırmanın konusu, şehit yakınlarının ve gazilerin travma sonrası gelişiminin ve bu gelişimin, dinî başa çıkma ve içsel dinî motivasyon ile ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmanın amacı ise şehit ve gazi yakınlarının travma sonrası gelişim düzeyinin yanı sıra

dinî başa çıkma ile içsel dinî motivasyon arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda listelenmiş halde 12 tane soruya cevap aranmaktadır. Sorular incelendiğinde konuyla ilgili oldukları ve cevaplanmaları neticesinde amaca ulaşılabilceği görülmektedir. Yazar, konuyla ilgili literatür taramasında travma sonrası gelişim alanında yapılan yerli ve yabancı 18 çalışmaya değinmiştir. Buna göre yazar, travma sonrasında gelişim ve dindarlık ilişkisini din psikolojisi sahasında ele alan herhangi bir çalışmaya rastlamadığını, son yıllarda çeşitli travma gruplarını travma sonrası gelişim açısından inceleyen çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen travma sonrası gelişimin dindarlıkla ilişkisi ve travma sonrası manevi ve dinî gelişim konusunu başlı başına ele alan çalışma sayısının yetersiz olduğunu belirtmektedir. Yazar, travma yaşayan bireylerin, travma ile mücadele sürecinde ve sonrasında dinden destek alıp almadıklarını, dinî başa çıkma ve dinî yönelimlerinin travma sürecini ve sonrasını nasıl etkilediğini, travma sonrası dinî gelişim gösterip göstermediklerini önemli bir araştırma konusu olarak görmektedir.

Giriş kısmında travma ve acı kavramları tarihi süreç içerisinde değerlendirilmiş; travma sonrası psikolojik sorun yaşayanların ilk dönemlerde tıp çevreleri tarafından ne şekilde değerlendirildikleri ile ilgili örnekler verilmiş ve histeri hastalarıyla yapılan travma çalışmalarına değinilmiştir. Bu başlıkta kavramın tarihsel gelişimini daha iyi betimleyebilmek amacıyla savaşırlardan alıntılar yapılmış ve son olarak DSM-5 referans alınarak travmanın günümüzdeki tanımı yapılmıştır. Travma kavramı ana hatlarıyla açıklandıktan sonra kötülük kavramına bir yer ayrılmış; kötülük olgusunun dünya düşünce tarihindeki yeri ve dinlerin kötülük hakkındaki teolojik yaklaşımları sıralanmıştır. İslam filozofları, kelamcılar ve mutasavvıfların gözüyle kötülük betimlendikten sonra acı kavramı da giriş kısmında yer bulmuştur. Yazar, dinlerin travmatik olayları ele alma şeklinde ve travmaya ilişkin yorumlarında farklılıklar olduğuna dikkat çekmiştir. Bu farklılığın, peygamberlerin ve dinin kurucularının hayat hikâyelerine ve kutsal kitapların verdiği görüşlere bağlı olduğunu belirtmektedir.

Şehitlik ve gaziliğin İslam geleneğindeki yeri başlığında yazar; şehit yakınlarının ve gazilerin çektiği acıların derinliğini tarif etmenin imkânsız olduğunu ancak kutsal mesajların iyi haberi iletme için kullanılmasının acıyı hüznü dönüştürebileceğini söylemektedir. Yine kaderi tecelli edene sığınmanın buruk bir neşe getirebileceğini ve bunun erdem ile olgunluk kazandırdığını belirtmektedir. Bu başlıkta bütün semavi kitaplarda acıyı temsilen yer edinen Hz. Eyyûb'un kıssası, sonraki bölümlerin içselleştirilmesi noktasında bir köprü görevi görmektedir. Başlıklar

arasında kıssa ve anekdotlara yer verilmesi kitabı daha akıcı hale getirmiştir.

Giriş kısmında travma ve travmayı çağrıştıran kavramlar yüzeysel olarak tanımlansa da birinci bölüm (ss. 53-140), tümüyle travmaya ayrılmıştır. Bu bölümün “travma” adlı ilk başlığında, travma kelimesinin çeşitli dillerdeki karşılığına, travmanın kaynağına, süresine ve türüne göre değişen çeşitleri bulunduğu ve çeşitlerine göre de travmanın birey üzerindeki etkisinin değiştiğine değinilmiştir. Acı kavramı, travmanın yapmış olduğu etkiyi ifade etmek için girişte olduğu gibi burada da açıklanmaktadır. Yine bu başlıkta travma ve yas tutma arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir; kaçınılmaz olarak kayıp getiren travmada iyileşmek için yas tutmanın önemi vurgulanmıştır. Örneklemleri oluşturan şehit yakınları ve gazilerin, ölüm gerçeğiyle yakından yüzleşmesi sebebiyle kitapta yas tutmaya da yer ayrılması isabet olmuştur. Bu kapsamda yas tutma yaşantısına değinilmiş, dindarlıkla ilişkisine vurgu yapılmış, yasin çeşitleri ve yas sürecini belirleyen bazı faktörler listelenmiş ve yas süreci evreler halinde betimlenmiştir. Başlığın en önemli kısımlarından biri travmatik yas örneği olarak şehit ailelerinin yaşadığı yas sürecinin açıklandığı kısımdır. Okuyucuyu araştırmanın konusundan uzaklaştırmamak adına bu duraklar önem arz etmektedir. Son olarak bu başlıkta travmanın duygular ile kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkisine ve travma yaşayan bireye zamanında ve travmaya uygun psikolojik destek verilmediğinde ortaya çıkan belirtilere (TSSB-Travma Sonrası Stres Bozukluğu) yer verilmektedir.

Yazar, travma ile ilgili çalışmaların çoğunlukla travma sonrası stres bozukluğu ve travma sonrası gelişim üzerine odaklandığını, travma sonrası iyileşmeyi ele alan çalışmaların sınırlı olduğunu belirterek *travma sonrası iyileşmeyi* de açıklamıştır. Buna göre; travma sonrası tam bir gelişim, travma sonrası iyileşme ile ilişkilidir. Yazar, başlangıçta travmatik olayın yeniden yaşandığını, üç ila altı ay arasında bir derece hafiflediğini, daha sonra etkisini yavaşça kaybettiğini ifade etmiştir. Ancak aradan uzun süre geçmiş olsa bile travmatik yaranın izi kalmaktadır. Travmanın çözümü asla nihai olmayıp tam bir iyileşme sağlanamamaktadır. Buna rağmen bireyin çoğu kez dikkatini, iyileşme sağlayacak olağan hayatın görevlerine çevirmesi yeterlidir. Yazar, çözümün en iyi kıstasının hayattan zevk alma ve başkalarıyla ilişkiye tam olarak katılma olduğunu söylemektedir. Travmatik sendromların ana özellikleri ortak olup, iyileşme sürecinde ortak bir yol izlenmektedir. Bundan hareketle tüm travma türlerini kapsayan bir iyileştirme modeli geliştirilmiştir. Bu modele göre, travma sonrası iyileşmenin aşamaları: “güvenin tesis edilmesi”, “travma hikayesinin yeni-

den kurulması” ve “travma yaşayan ile toplum arasındaki bağın onarılması”dır.

Doğan, birinci bölümde yukarıda bahsettiklerimiz dışında ikinci başlık olarak *travma sonrası gelişimi* ele almıştır. Travma sonrası gelişimle ilgili çalışmalara göre, travmatik olayları yaşayan bireyler sadece iyileşmekle kalmamakta aynı zamanda travmatik olaydan sonra önceki işlevselliklerinin üzerine çıkabilmektedir. Yazar, travmatik olayın neden olduğu stres ve acıyı yaşayan bireyin, daha önce farkında olmadığı güçleri keşfetmekle kalmayıp aynı zamanda yeni olasılıklar sağlayan kaynakları ve başa çıkma yollarını geliştirebildiğini söylemektedir. Ayrıca travma yaşayanların hayatta kalmasıyla birlikte işlevselliklerinde fark edilebilir bir artışın varlığını ispat etmenin zor olduğunu ancak araştırmaların insanların travma sonrası gelişim sonuçlarını anlamlı derecede pozitif gösterdiğini belirtmektedir. Pozitif psikoloji yaklaşımları da, modern psikolojinin hastalık odaklı anlayışını eleştirmekte ve psikolojik hastalıkları önlemek için sadece zayıflıkları düzeltmenin yeterli olmadığını, yetkinlik bina etmeye odaklanmış bir perspektiften psikolojik olgulara yaklaşmak gerektiğini vurgulamaktadır. Travma sonrası gelişim bu yönüyle dikkate değer bir olgudur.

Başlıkta travma sonrası gelişim kuramları ve alanları açıklanmış, yine travma sonrası gelişimle ilgili faktörlere değinilmiştir. Travmanın; dünya algısı, ruminasyon, başa çıkma, dinî başa çıkma, anlam arayışı, sosyal destek ve kişilik gibi değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Bu değişkenlerin dışında yas tutma ve dindarlık değişkenlerinin travma sonrası gelişim ile ilişkisi de geniş başlıklar halinde kitapta yer bulmuştur. Buna göre yazar, yaşlı bireylerin, sevilen birinin vefatının kendilerinde bazı olumlu değişikliklere yol açacağı fikrini kabul etmeye isteksiz olduklarını belirtmektedir. Yine insanın acıyla yüzleşip onun en yoğun biçimini yaşadığında dinî başa çıkmayı kullanarak her şeye kadir olana teslim olabileceğinden, bu süreçte Allah'ın kaderine teslim olmanın, ona sığınmanın, başa gelene sabretmenin, ondan gelene rıza göstermenin, her hale şükretmenin travmanın getireceği acıları hafifletebileceğinden bahsetmektedir. Birinci bölümde travmayla ilgili neredeyse bütün sorulara yanıt bulunmaktadır. Üstelik Doğan'ın yazdıkları üzerinden konuya olan hâkimiyeti ve düşünceleriyle ilave katkılar sağlayarak konunun anlaşılabilmesine yardımcı olduğu görülmektedir. Yazar, yazım boyunca ağır ifadeler ve yoğun bir terminoloji kullanmayarak akıcı ve etkili bir iletişim sergilemiştir.

Bulgular ve yorumların yer aldığı ikinci bölümde, öncelikle araştırmanın yöntemi sunulmaktadır. Araştırma deseni, araştırmanın aşamaları,

kullanılan veri setleri, analiz için kullanılan programlar ve testler bu bölümde açıklanmıştır. Buna göre araştırmada açımlayıcı sıralı desende karma bir yöntem kullanılmıştır. Bu desene göre ilk olarak Afyon ilindeki 159 şehit yakını ve gaziye kişisel bilgi formu, travma sonrası büyüme ölçeği, içsel dinî motivasyon ölçeği ve dinî başa çıkma ölçeği uygulanmış ve veriler SPSS 17.0 programıyla analiz edilmiştir. Elde edilen nicel verilerden sonra sonuçları daha iyi analiz edebilmek adına aynı gruptan 20 bireyle nitel durum çalışması yapılmıştır. Yazar, çalışmanın derinliğini arttırmak amacıyla nitel araştırma yaptıklarını ve katılımcılarla mülakat da yaparak daha sistemli bir incelemeyi esas aldıklarını söylemiştir.

Araştırma kapsamında nicel ve nitel aşamalar için belirlenen 25 hipotezin araştırmanın amacına uygun olduğu görülmektedir. Yazar, örneklem olarak Afyon ilinden travma yaşamış şehit yakınları ve gazilerin seçilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu süreçte araştırmanın yürütülebilmesi adına etik onay alınmış ve gerekli birimlerle irtibat sağlanmıştır. Örneklem gruplarıyla nasıl iletişime geçildiği, görüşmelerin nasıl ve hangi ortamlarda yapıldığı ve diğer ayrıntılar da bu bölümde açıklanmıştır. Hemen ardından araştırmada kullanılan veri toplama yöntemleri tanıtılmıştır. Kitabın sonunda ise araştırmanın bulguları yer almaktadır. Bu bulgular travma sonrası gelişimin diğer değişkenlerle arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Travma sonrası gelişim; “kendilik algısında değişim, kişilerarası ilişkilerde değişim, yaşamın anlamı ve değeri algısında değişim, yeni seçenekleri fark etme ve manevi gelişim” alt boyutlarından oluşmaktadır.

Bulgulara göre, araştırmada travma sonrası gelişim toplam puanında anlamlı farklılaşmaya rastlanmadığı fakat “kişilerarası ilişkilerde değişim” ve “manevi gelişim” boyutlarında gruplar arası puan farkının anlamlılık düzeyine ulaştığı; travma sonrası gelişimin alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmadığı ve bunun yanında “sosyoekonomik düzey” ile “travma sonrası gelişim” arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Yine “medeni durum” ile “travma sonrası gelişim” arasında bir ilişkiye rastlanmamış, “eğitim durumu” ve “travma sonrası gelişim” arasında ise pozitif bir korelasyon görülmüştür. Şehit yakını ve gazi olma durumuna göre travma sonrası gelişime bakıldığında puanlar çoktan aza şehit eşi, şehit annesi, gazi, şehit kardeşi, şehit babası ve şehit çocuğu şeklinde sıralanmaktadır. Olayın üzerinden geçen zaman ve alınan psikolojik destek arttıkça travma sonrası gelişim de artmaktadır. Tüm bu sonuçlar anlaşılabilirliğin sağlanabilmesi adına tablo ve şekillerle desteklenmiştir. Son olarak bulguların açıklandığı bölümde çalışmaya katılan bireylerle yapılan mülakat metinlerine yer verilmiştir.

Sonuç ve öneriler kısmında araştırmanın bulguları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre, travmatik yaşantı sonucunda bazı bireylerin travma öncesi durumlarına göre gelişim gösterdikleri belirlenmiştir. Travma sonrası gelişimin alt boyutları olan “kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim, yeni seçenekleri fark etme, kendilik algısında değişim, manevi değişim ve yaşamın anlamını ve değerini anlama” boyutları arasından en fazla değişimin “manevi gelişim” alanında olduğu tespit edilmiş olup bunu “kendilik algısında değişim” takip etmektedir. Sırasıyla “yeni seçenekleri fark etme” ve “yaşamın anlamı ve değerini anlama” alanında değişim gözlenirken, en düşük gelişim, “kişilerarası ilişkilerde olumlu değişim” alanında gerçekleşmiştir. Ayrıca demografik değişkenlere göre “travma sonrası gelişim” düzeyleri incelenmiş; yaş değişkenine göre “kişilerarası ilişkilerde değişim” ve “manevi gelişim” boyutlarında gruplar arasında anlamlı derecede farklılaşma olduğu görülmüştür. Bu boyutlarda, orta yaşlı ve yaşlı grupların gelişim düzeyleri gençlerden daha yüksektir.

Cinsiyet, sosyo-ekonomik durum ve medeni duruma göre gruplar arasında travma sonrası gelişim düzeyleri farklılaşmazken eğitim durumuna göre sadece “kişilerarası ilişkilerde değişim” alt boyutunda travma sonrası gelişim düzeyinin anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre, okur yazar olmayanların travma sonrası gelişim düzeyleri ilköğretim, lise ve üniversite mezunlarından yüksektir. Şehide yakınlık dereceleri ve gazi olma durumuna göre örneklemin travma sonrası gelişim düzeyinde anlamlı farklılaşma görülmemiştir. Ayrıca travmatik olayın üzerinden 16-20 yıl geçmiş olanların travma sonrası gelişim düzeylerinin 1-2 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıl geçmiş olanlardan, 20+ yıl geçmiş olanların ise 6-10 yıl geçmiş olanlardan anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik destek alma durumuna göre ise psikolojik destek alan katılımcıların travma sonrası gelişim düzeyleri almayanlardan daha yüksek olmasına rağmen farklılığın anlamlılık derecesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırma kapsamında, şehit yakınları ve gazilerin travma yaşantısının derinlemesine anlaşılabilmesi için travma sonrası gelişimi de etkileyebilecek faktörlerden olduğu düşünülen travmatik yaşantısının değerlendirilmesi, şehitlik ve gaziliğin dinî mertebe olmasının travma sürecine yansması, şehitlik ziyareti, şehitle cennette buluşmaya ve şehidin ölümsüzlüğüne inanç gibi nitel bulgular değerlendirilmiştir. Travmatik olayın değerlendirilmesinde şehit yakınları daha çok ani ve travmatik bir şekilde sevdiklerini kaybetme sonucu yaşadıkları bir acıdan ve bu acıyla yaşamının hayatlarında ne tür bir değişim meydana getirdiğinden genel

manada söz ederken; gaziler yaralanmayla başlayan sürecin güçlüğüne ve bu güçlüğü kendilerinde meydana getirdiği değişime daha çok değinmişlerdir. Katılımcıların ¼'ü travma yaşantısının ardından açık bir değişim yaşadıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan şehit yakınları ve gazilerin tamamı, şehitlik ve gaziliğin manevi bir merteye oluşunu, acılarını hafifleten ve kendilerini teselli eden bir faktör olarak kabul etmektedir. Şehitlik ziyareti konusunda ise gün aşırı ziyaretten altı ayda bir ziyaret etmeye kadar farklılaşan bir zaman periyodu görülmektedir. Katılımcılar, diğer ve fatlardan farklı olarak şehitliğe özel bir ölümsüzlük anlayışı yüklemektedir. Katılımcıların tamamı, ahirette şehitlerine kavuşacaklarına inanmaktadır.

Araştırmada, şehit yakınları ve gazilerin psikolojik danışmanlığa, bazı şehit yakınları ve gazilerin ise psikolojik desteğe ihtiyaçlarının olduğu belirlenmiştir. Zira bazı özel günlerde hatırlanmak, ziyaret edilmek, özel toplantılara katılmak onların hoşuna gitse de bunların sınırlı olması ve atmosferin resmi tören havasında olması nedeniyle bu etki de sınırlı kalmaktadır.

Sonuçlardan sonra yazar, ülkenin uzun yıllar boyunca gerek güvenliği sağlamak gerekse toprak bütünlüğünü korumak amacıyla terörle mücadeleye etmek zorunda kaldığını, bu uğurda çok ciddi kayıplar verdiğini, Türk milletinin vatan savunması uğrunda şehit ve gazi olanlara büyük hürmet gösterdiğini ve geride kalanlara bir emanet gözüyle baktığını belirtmiştir. Devamında devletin, vatan savunması için büyük acılar çekmiş vatandaşlarına maddi-manevi destek olmaya çalıştığını, onlara sahip çıktığını, sosyal devlet anlayışıyla hiç olmazsa maddi problemler yaşamamaları için onların yanında olduğunu ifade etmiştir. İlâveten yazar, onların çeşitli aktiviteler ile bir araya getirildiği rehabilite edici sosyal yardım faaliyetleri düzenlenmesi, Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı'nın daha da aktifleştirilmesi gibi önerilerde bulunmuştur.

İslam ve vatan uğruna, bu değerlerin yüceliğinin şahidi olarak savaşırken ölen şehitleri ve gazilikle şereflenmiş olanları konu edinerek bir araştırma yapmak şüphesiz çok doğru ve kutsal bir davranıştır. Çünkü bu kişiler aynı zamanda Allah için hayatın, vatanın ve onurun yüceliği uğrunda mücadele eden insanlardır. Şehit yakınları ve gaziler, milletimizin gözbebeğidir. Onlarla ilgili böylesi bir çalışmanın yapılması memnuniyet verici olup bu çalışmayla literatüre de katkı yapılmıştır. Araştırma bundan sonra yapılacak benzer çalışmalara da kaynaklık etme konusunda fayda sağlayacaktır.

